

Dorota Kaczmarek

Jakościowa analiza dyskursu w kontekście form komunikacji, jej realizacji i prezentacji społecznej : (Ruth Wodak, Michał Krzyżanowski, Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych)

Tekst i Dyskurs = Text und Diskurs 5, 325-329

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

insofern deutlich, wenn sie die linguistische Diskursanalyse als Kulturanalyse konzipiert. Eine solche Analyse provoziert zum Vergleich und zur eventuellen Kritik hinsichtlich der Sprachverwendung, weil durch einen Vergleich Alternativen sichtbar werden und letztendlich auch der Prozess der Machtkonstituierung in einem Diskurs, worauf die Autorin in ihren zusammenfassenden Bemerkungen doch nicht eingegangen ist.

Hinsichtlich der Frage nach der Brauchbarkeit des von Spieß erarbeiteten Analyserasters kann eindeutig konstatiert werden, dass dieses Modell auch für kontrastive Arbeiten genutzt werden sollte. Mit diesen drei Ebenen von sprachstrukturellen Phänomenen wird nicht nur ein zuverlässiges Analysemodell erarbeitet, sondern es werden auch unterschiedliche Perspektiven auf den dynamischen Prozess Bedeutungsprofilierung sichtbar. Wichtig ist, dass das Analysemodell tatsächlich linguistische Kategorien mitberücksichtigt und das längst vermisste Handlungskonzept in die linguistische Diskursanalyse integriert.

Das Buch von Constanze Spieß ist eine sehr gelungene Studie zur linguistischen Diskursanaly-

se, weil sie das Phänomen komplex und mehrperspektivisch angeht, weil sie nachvollziehbar strukturiert ist und weil sie diskurslinguistisch relevante Fragen behandelt.

Als Fazit bleibt: Das Buch ist jedem zu empfehlen, der sich mit der Diskurslinguistik beschäftigt, sowohl Studierenden als auch Linguisten. Und vor allem auch den fremdsprachigen Germanisten, denn das Buch ist auch ein Beispiel dafür, wie mit einer wenig abstrakten Sprache komplexe Phänomene beschrieben werden können. Ich wünsche dem Buch eine möglichst große Verbreitung.

Literatur:

Heinemann, Maragot/ Heinemann, Wolfgang (2002): Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs. Tübingen.

Wengeler, Martin (2003): Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960–1985). Tübingen.

Heinemann, Maragot/ Heinemann, Wolfgang (2002): Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs. Tübingen.

Dorota Kaczmarek: Jakościowa analiza dyskursu w kontekście form komunikacji, jej realizacji i prezentacji społecznej. RUTH WODAK/ MICHAŁ KRZYŻANOWSKI (2011): *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*. Tłum. Danuta Przepiórkowska. Biblioteka Dyskursu Publicznego, Kultura Retoryka Demokracja. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf, 341 ss.

Tom *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych* pod redakcją RUTH WODAK i MICHAŁA KRZYŻANOWSKIEGO jest zbiorem perspektyw i różnorodnie nacechowanych gatunkowo modeli analitycznych koncentrujących się na szeroko rozumianym jakościowym ujęciu *dyskursu* w kontekście nauk społecznych, które stało się wynikiem dociekań badaczy głównie w obszarze austriacko-anglosaskim.

Powyższy tom jest niezwykle cenną pozycją na rynku polskim, zarówno z analitycznego, jak i metodologicznego punktu widzenia, godną docenienia publikacją służącą nie tylko polskojęzycznym badaczom dyskursu, ale również młodym naukowcom chcącym ukierunkować swoje zainteresowania badawcze, jak także studentom różnych kierunków, którzy na co dzień

niewątpliwie stykają się z dyskursem, jednak nieczęsto mogą zweryfikować swoją wiedzę na ten temat.

Publikacja rozpoczyna się wprowadzeniem autorstwa RUTH WODAK w główne założenia tomu, jego nacechowanie metodologiczne oraz praktyczne zróżnicowanie i systematyzowanie pojęć takich, jak *tekst*, *dyskurs*, *kontekst* oraz *gatunek* (Genre). Są one zwykle różnie traktowane i operacjonalizowane czy to w ujęciu socjologicznym, politologicznym, medioznawczym czy chociażby właśnie lingwistycznym, ale szczególnie wyraźnie zaczynają zaznaczać swoją obecność na polu nauk społecznych (str. 11). *Tekst* i *dyskurs* są wielkościami odrębnymi; *dyskurs* rozumiany jest najogólniej rzecz biorąc jako „działanie społeczne” służące „nadawaniu

znaczeń za pomocą języka lub innych systemów symbolicznych w określonej sytuacji lub otoczeniu”, natomiast *tekst* jest ową „konkretną i unikatową realizacją dyskursu” (str. 18).¹ Złożoność i wielowarstwowość interpretacyjna *dyskursu*, na którą zwraca uwagę wielu badaczy w obszarze niemieckojęzycznym², leży też u podłoża niniejszego tomu, co jest kolejnym potwierdzeniem trudności metodologicznej i badawczej w podejściu do dyskursu.

Ważnym z punktu widzenia modeli analitycznych, zaproponowanych w omawianym tomie, pojęciem jest ponadto *kontekst* (swoiste słowo-klucz przeplatające się we wszystkich artykułach), funkcjonujący jako wielkość epistemologiczna o charakterze interdyscyplinarnym (str. 23), intertekstualnym i pragmatycznym. Dla celów przewodniej analizy dyskursu proponuje się analizę kontekstu na poziomie językowym, historycznym, politycznym, socjologicznym oraz/lub psychologicznym (str. 25 i n.), gdzie mamy do czynienia odpowiednio albo z aktualizowaniem dyskursu poprzez język albo z aktualizowaniem języka dzięki dyskursowi (por. też Busch 2007: 142 i n.)³. W dalszej kolejności chodzi o odnalezienie i kwalifikację tekstu towarzyszącego (*co-text'u*), klasyfikację i kategoryzację odniesień intertekstualnych i -dyskursywnych, z zastosowaniem ram instytucjonalnych oraz uwzględnieniem szerszych

ram społeczno-politycznych, warunkujących i wpływających na kontekst (str. 26 i n.).

Wstępna część tomu stanowi przejście do poszczególnych modeli analitycznych. GERLINDE MAUTNER (rozd. 2) analizuje na przykładzie dwóch artykułów z brytyjskiego tygodnika „Sun” dyskurs dotyczący rozszerzenia UE o Rumunię i Bułgarię i jego recepcję w prasie. Posługując się analizą na poziomie mikro- i makrotekstowym ukazane zostają m.in. reprezentacje językowo-syntaktyczne (jak np. „etykietowanie aktorów” za pomocą negatywnie nacechowanych atrybutów, str. 63), argumentacyjne czy multimodalne (współgranie tekstu i elementów wizualizacji) powyższego dyskursu. HELMUT GRUBER (rozd. 3) zajmuje się tzw. komunikacją zapośredniczoną przez komputer (CMC) (str. 95 i n.), koncentrując się na cechach intertekstualnych, interpersonalnych oraz połączeniach zdaniowych w e-mailowych listach dyskusyjnych o treściach naukowych (str. 114 i n.). W kontekście internetowej komunikacji naukowej przydatne okazuje się definiowanie *gatunku* jako środka służącego owej komunikacji, wypracowanego przez wspólnotę dyskursu (tu: wspólnotę naukową) do osiągnięcia określonych celów rozumianych jako wymiana doświadczeń i poglądów naukowych (str. 104 i n.).

W rozdziale 4. ALEXANDER POLLAK rozważa kwestię multimodalności i problematykę obiektywizmu w analizie jakościowej filmów dokumentalnych z okresu II. wojny światowej, tematyzujących bitwę pod Stalingradem. Argumentacja werbalna, wizualna i odniesienia intertekstowe stanowią podłoże analityczne, choć głównym celem jest tu ukazanie wzajemnych korelacji multimodalnych i multimodalnych oraz wskazanie na trudność analityczną dotyczącą tzw. „prawdziwych intencji twórców filmu” (str. 146) w konstruowanym materiale badawczym.

MARTIN REISIGL (rozd. 5) zajmuje się w swoich rozważaniach pojęciem retoryki politycznej i *politolingwistyki* (por. Burkhardt 1996) jako interdyscyplinarnego połączenia zagadnień „retoryki, politologii i lingwistyki (a szczególnie krytycznej analizy dyskursu (...))” (str. 153). Owa interdyscyplinarność manifestuje się z jed-

¹ Por. też Radeiski (2011: 113). Autorka omawia m.in. współgranie między dyskursem oraz tekstami, które z jednej strony tworzą i kreują dyskurs, a ten z kolei nadaje im określoną funkcję, miejsce w działaniach dyskursywnych.

² Gardt (2007: 29 i n.) wskazuje na wielowarstwowość dyskursu jako fenomenu wynikającego jednocześnie z intertekstowości, pragmatyczności i działania językowego, jako wielkości epistemologicznej oraz mentalno-ontologicznej. Por. też klasyfikację Böke (2005: 196 i n.), w której zestawione zostały różnorodne aspekty strukturalne dyskursu z elementami pragmatyczno-socjokulturowymi oraz mechanizmy ich wynikania czy łączenia.

³ Diaz-Bone (2010) mówi tu o swoistej materializacji dyskursu w formie tekstu.

nej strony poprzez analizę form i struktur formalno-prawnych i ustawodawczych, z drugiej strony poprzez „treści działań politycznych” mających na celu kształtowanie określonych procesów odbywających się w instytucjach politycznych oraz – po trzecie – poprzez analizę „artykułowania zainteresowań politycznych” przez aktorów dyskursu (str. 154). Autor proponuje osiem obszarów działań politycznych, na których dokonują się „praktyki dyskursywne” (ibid.) o charakterze zinstytucjonalizowanym, wchodzące w relacje wzajemności i pewnego rodzaju *zsięciowania* czy *skrzyżowania* się owych praktyk (por. Jäger 1996: 392)⁴. Jako przykład pilotażowy autor wykorzystuje prawicową retorykę populistyczną, stosowaną w Austrii i konfrontuje czytelnika z problematyką krytycznej politolingwistyki jako pewnego novum w analizie dyskursywnej.

GREG MYERS (rozdz. 6) ukazuje problemy wynikające z badawczo-analitycznego podejścia do tekstów transkrybowanych, jakimi są np. przedwyborcze debaty telewizyjne (na przykładzie kampanii prezydenckich w USA), należące do praktyk dyskursywnych o charakterze mniej lub bardziej sterowanym czy moderowanym. Autor postuluje tu potrzebę modyfikacji w spojrzeniu na interakcję w tego typu debatach (str. 196), która wprawdzie może być kategoryzowana według tradycyjnej analizy konwersacyjnej (AK); jako element towarzyszący dochodzi jednak, poza głównymi aktorami debaty (gośćmi i moderatorem/ami), publiczność, aktywnie uczestnicząca w debacie. W tym celu realizowane są określone procedury: pytań i odpowiedzi, odniesień tematycznych, intertekstowych (bezpośrednich i pośrednich), temporalnych czy parajęzykowych, które rozszerzają zakres interakcji.

W pewnym kontraście do debat stoją w naukach społecznych wywiady badawcze, o których pi-

szą JACKIE ABBEL i GREG MYERS (rozdz. 7). Interakcja opiera się tu głównie na schemacie pytań i odpowiedzi bez większego udziału (aktywnego) zewnętrznego słuchacza (publiczności). Analiza konwersacyjna stanowi główną metodę badawczą stosowaną w stosunków do tego typu tekstów, z całym inwentarzem umożliwiającym transkrypcję, analizowanie poszczególnych sekwencji, sposoby zabierania głosu itd. „Wywiady badawcze są [jednak] złożoną hybrydą, łączącą konwencje rozmów codziennych oraz konwencję konkretnego gatunku” (str. 229). W odniesieniu do socjologii wiedzy naukowej (rozumianej jako wywiady z naukowcami na temat ich stosunku do prowadzonych odkryć), psychologii społecznej (jako badanie respondentów pod kątem ich postaw, tworzenia i obalania stereotypów) czy socjolingwistyce interakcyjnej (badania sondażowe), w których wywiady badawcze są częstą formą wchodzenia w interakcje, a AK jedną z metod jej interpretowania, otwierają się – jak piszą autorzy – możliwości interdyscyplinarnego podejścia do analizy dyskursu (str. 233). Autorzy korzystają z czteropoziomowego modelu badawczego, analizując przykładowy wywiad prasowy poświęcony czasopismom kobiecym, codziennym pracom kobiecym oraz stosunku samych kobiet do tego problemu. Analiza dotyczy poziomu *co-textu*, czyli „włożenia fragmentów tekstu do tekstu towarzyszącego” (str. 236 i n.), dalej: intertekstualności, kontekstu sytuacyjnego oraz szerszego rozumienia kontekstu społecznego. Formie wywiadów przygląda się również MICHAŁ KRZYŻANOWSKI w artykule poświęconym zogniskowanym wywiadam grupowym (ZWG), tzw. grupom fokusowym. Autor podkreśla ich istotną rolę jako pośrednika między dyskursem a społeczeństwem, gdzie ten pierwszy „buduje, podtrzymuje i odtwarza społeczne status quo oparte na ideologii” (str. 275). W odróżnieniu do wywiadów badawczych, rola moderatora bądź facylitatora (str. 258) jest tu mniej ekspansywna, mniej interwencyjna, natomiast służąca dynamice komunikacyjnej. Badania fokusowe, omawiane w artykule, dotyczą społecznych odczuć migrantów mieszkających w Austrii i zostały zaanalizowane na trzech poziomach: sformułowania tematów prymarnych,

⁴ Celem wykazania powiązań na wie-
lu polach, Jung (2005: 169 i n.) proponuje m.
in. model kostkowy uwzględniający powiązanie
obszarów komunikacji, ich reprezentacji
treściowych (dyskursywnych) i tekstowych
z formalno-strukturalnymi parametrami lingwi-
stycznymi.

sekundarnych dyskursu oraz wzajemnych powiązań między nimi.

W rozdziale finalnym autorstwa FLORIANA OBERHUBERA i MICHAŁA KRZYŻANOWSKIEGO omówiona została analiza dyskursu w odniesieniu do badań etnograficznych, tzw. badań „w terenie” (str. 289 i n.) i na przykładzie „dyskursu organizacyjnego” (str. 284) jako formy bezpośredniej manifestacji władzy, ideologii (str. 286) i reprezentatywnej formy mówienia. Korpusem są tu fragmenty dokumentu unijnego poświęconego aspektom globalizacji w ich pierwotnym i uzupełnionym bądź zmienionym przed publikacją kształcie, któremu towarzyszy materiał zebrany „od środka UE” (str. 296), w jego naturalnym kontekście. Materiał służy poznaniu praktyk dyskursywnych w ich oryginalnej formie, przebiegu, a także przy zastosowaniu *zasady refleksywności* (str. 305), czyli swoistej autoweryfikacji, a co za tym idzie, weryfikacji praktyk językowych i ich manifestacji w danej strukturze organizacyjnej.

Podsumowując można powiedzieć, że publikacja poświęcona podejściu jakościowemu w interdyscyplinarnym ujęciu analizy dyskursu jest interesująca z wielu powodów i dla wielu grup odbiorców. Po pierwsze ukazuje modele badawcze penetrujące różne gatunki tekstowe i różne formy interakcji, komunikacji na gruncie szeroko rozumianych działań społecznych, które otwierają nowe perspektywy również dla językoznawców zorientowanych na badania praktyk dyskursywnych⁵. Oni to właśnie wchodzi na te pola, na których język manifestuje się i jako przedmiot badań samych w sobie (meta-język, refleksywność) i jako forma kształtowa-

⁵ W obszarze niemieckojęzycznym istnieje wiele przykładów badań ilościowo-jakościowych uchwyconych w różnorodnych modelach analitycznych. Por. model stratyfikacyjny Warnke (2008a: 45) oraz Warnke/Spitzmüller (2008b: 23 i n.). Zob. też frekwencyjnie nacechowany düsseldorfski model analityczny, obejmujący elementy konstytuujące dyskurs, do których zalicza się leksykę, argumentację i metaforykę (m. in. Böke/Jung/Niehr/Wengeler 2005; Krieger 2005; Wengeler 2007; Wengeler 2008).

nia ideologii, struktur, hierarchii (np. dyskurs organizacyjny, dyskurs polityczny), a także jako forma kreowania rzeczywistości (np. grupy fokusowe).

Po drugie, czerpanie z osiągnięć i „zdobyczy” metodologicznych nauk społecznych (zogniskowane wywiady grupowe, badania etnograficzne, sondaże społeczne, wywiady badawcze) w badaniach językoznawczych daje możliwość przesunięcia punktu ciężkości z analiz ilościowych, nastawionych na frekwencyjność i rekurencyjność grup wyrazowych⁶, konceptów metaforycznych (por. Böke u. a. 2005: 260) czy argumentacji (*iteratywność wzorców*; por. Wengeler 2008: 210) na wyraźniejsze wypracowanie modeli badawczych stawiających na kontekstualność, sytuacyjność, wchodzenie aktorów dyskursu w interakcje (dynamika), wchodzenie dyskursów w dyskursy (interdyskursywność), których przekaz następuje coraz częściej multi- czy hipermodalnie (portale społecznościowe). Publikacja jest więc – moim zdaniem – praktyczną odpowiedzią na zmieniającą się recepcję języka w dyskursie i dyskursu w języku, ale także cenną metodologiczną odpowiedź ukierunkowaną teżej wzajemności.

Literatura:

Böke, Karin (2005): Überlegungen zu einer Metaphernanalyse im Dienste einer „parziellierten“ Sprachgeschichtsschreibung. In: Wengeler, Martin (Hrsg.): Sprachgeschichte als Zeitgeschichte. Germanistische Linguistik 180-181/2005, Hildesheim u. a., S. 194–223.

Böke, Karin/Jung, Matthias/Niehr, Thomas/Wengeler, Martin (2005): Vergleichende Diskurslinguistik. Überlegungen zur Analyse internationaler und intralingualer Textkorpora. In: Wengeler, Martin (Hrsg.): Sprachgeschichte als Zeitgeschichte. Germanistische Linguistik 180-181/2005, Hildesheim u. a., S. 247–283.

⁶ Powtarzalność haseł, słów-kluczy czy sieci wyrazów, pojęć jest badana również w kontekście ich konkurencyjności (*Kampf um Worte*), por. m. in. Hermanns (1995: 83), a także Niehr u. a. (2010: 362).

- Burkhardt, Armin (1996): Politolinguistik – Versuch einer Ortsbestimmung. In: Klein, Josef/Diekmannshenke, Hajo (Hrsg.): Sprachstrategien und Dialogblockaden. Linguistische und politikwissenschaftliche Studien zur politischen Kommunikation. Berlin/New York, S. 75–100.
- Busch, Albert (2007): Der Diskurs: ein linguistischer Proteus und seine Erfassung – Methodologie und empirische Güterkriterien für die sprachwissenschaftliche Erfassung von Diskursen und ihrer lexikalischen Inventare. In: Warnke, Ingo H. (Hrsg.): Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände. Berlin/New York S. 141–163.
- Diaz-Bone, Rainer: Was ist der Beitrag der Diskurslinguistik für die Foucaultsche Diskursanalyse? In: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view> (Stand vom 18.06.2010).
- Gardt, Andreas (2007): Diskursanalyse – Aktueller theoretischer Ort und methodische Möglichkeiten. In: Warnke, Ingo H. (Hrsg.): Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände. Berlin/New York, S. 27–52.
- Hermanns, Fritz (1995): Sprachgeschichte als Mentalitätsgeschichte. Überlegungen zu Sinn und Form und Gegenstand historischer Semantik. In: Gardt, Andreas/Mattheier, Klaus J./ Reichmann, Oskar (Hrsg.): Sprachgeschichte des Neuhochdeutschen. Gegenstände, Methoden, Theorien. Tübingen, S. 69–101.
- Jäger, Siegfried (1996): Wörter im Diskurs: das Beispiel »Rassismus«. In: Böke, Karin/Jung, Matthias/Wengeler Martin (Hrsg.): Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven. Georg Stötzel zum 60. Geburtstag gewidmet. Opladen, S. 391–402.
- Jung, Matthias (2005): Diskurshistorische Analyse – eine linguistische Perspektive. In: Wengeler, Martin (Hrsg.): Sprachgeschichte als Zeitgeschichte. Germanistische Linguistik 180-181/2005, Hildesheim u. a., S. 165–193.
- Krieger, Annette (2005): „Ein Haus mit offenen Fenstern und Türen“. Metaphern im Einwanderungsdiskurs von 1998 bis 2001. In: Wengeler, Martin (Hrsg.): Sprachgeschichte als Zeitgeschichte. Germanistische Linguistik 180-181/2005, Hildesheim u. a., S. 410–436.
- Niehr, Thomas/Böke, Karin (2010): Diskursanalyse unter linguistischer Perspektive – am Beispiel des Migrationsdiskurses. In: Keller, Reiner/Hirsland, Andreas/ Schneider, Werner/Viehöver, Willy (Hrsg.): Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse Bd. 2: Forschungspraxis. Wiesbaden, S. 359–385.
- Radeiski, Bettina (2011): Zur diskursiven Rolle von Opfern. Am Beispiel der Vertriebenen im Streitfall Erika Steinbach. In: Grotek, Edyta/ Just, Anna (Hrsg.): Im deutsch-polnischen Spiegel. Sprachliche Nachbarschaftsbilder. Frankfurt am Main u. a., S. 111–127.
- Warnke, Ingo H. (2008a): Text und Diskurslinguistik. In: Janich, Nina (Hrsg.): Textlinguistik. 15 Einführungen. Tübingen, S. 35–52.
- Warnke, Ingo H./Spitzmüller, Jürgen (2008b): Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen. In: Warnke, Ingo H./Spitzmüller, Jürgen (Hrsg.): Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene. Berlin, S. 3–54.
- Wengeler, Martin (2005): „Gastarbeiter sind auch Menschen“. Argumentationsanalyse als diskursgeschichtliche Methode. In: Wengeler, Martin (Hrsg.): Sprachgeschichte als Zeitgeschichte. Germanistische Linguistik 180-181/2005, Hildesheim u. a., S. 224–246.
- Wengeler, Martin (2008): „Ausländer dürfen nicht Sündenböcke sein“ – Diskurslinguistische Methodik, präsentiert am Beispiel zweier Zeitungstexte. In: Warnke, Ingo H./Spitzmüller, Jürgen (Hrsg.): Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene. Berlin, S. 207–236.